

szemle

Főszerepben: Gion Nándor

GION NÁNDOR: VÉRES PATKÁNYIRTÁS IDOMÍTOTT GÖRÉNYEKKEL

Általában kétféle felépítésű életműsorozatot lehet megkülönböztetni. A szerencsésebb talán az, ha az adott szerző műveit azok első kiadásának sorrendjében lehet újraközzélni, anélkül, hogy a kötetek között a sorozat szerkesztője bármiféle értékkülönbséget sugallna. Ám az olyan szerzők esetében, mint amilyen a vajdasági Gion Nándor, érthető, hogy a kronológia helyett a kevésbé szerencsés felépítés mellett dönt az életműsorozat *gondozója*, jelen esetben Füzi László. Az életművet az első kiadvánnyal be vagy inkább fel kellett vezetni, és erre a nyitásra egy kevésbé ismert író esetében a legnépszerűbb mű a legmegfelelőbb, Gionnak ez (bár a népszerűséget nehéz mérni) valóban a *Latroknak is játszott* cím alatt újra kiadott tetralógiája lehet. Ha az első kötet megválasztásában pozitív értékítélet tükröződik, az kihathat a sorozat utolsó darabjára is, azt sugallva, hogy abba épp a „maradék”, a kevésbé jelentős, ám az életműnek mégis csak részét képező írások kerültek. Gion 2007-ben indított életműsorozatának ötödik, egyben utolsó kötete, annak ellenére, hogy nem a legismertebb írásokat tartalmazza (vagy éppen ennek köszönhetően), a sorozat fölöttébb izgalmas darabjának bizonyul, rációlvá az előzetes várakozásokra.

Pedig sorozatbeli pozíciója mellett alcíme (*Naplók, interjúk és más írások*) is mintha azt mutatná, hogy benne az életműnek az eddigiekből kimaradt, sehova, legfeljebb egymáshoz tartozó szövegeit közlik. S gyözködésnek tűnnek a kötet szerkesztőjének, Gerold László szavai is: „annak ellenére, hogy az ún. járulékos, kiegészítő szövegeket tartalmazza, az írói opus szerves részének kell tekinteni.” (333.) A *Véres patkányirtás...* írásai legfeljebb műfajuknál fogva nevezhetők „járulékos, kiegészítő” szövegeknek (az interjúk és a „más írások”, mint Gion korai esszéi), ám a *most* megjelentetett életműsorozat felől nézve semmiképp sem tűnnek másodlagosnak. A kötet szövegei (még) nem „örök értékűek”, abban az értelemben, hogy ismételt kiadásuk csupán újra (nem egy esetben először) olvasóközönséghez hozná őket. A sorozatban korábban újra közreadott Gion-szövegekkel ellentétben, melyek mostani megjelenésükkel többnyire sem kritikai, sem értelmezői munkát nem inspiráltak, a zárókötetben szereplő szövegeknek még nincs kialakult recepciójuk. A *Véres patkányirtás...* esetében kiemelt jelentősége van annak, hogy szövegei új irodalmi kontextusba kerültek. E változásnak köszönhető leginkább a kiadvány izgalmassága, és annak, hogy itt Gion saját irodalmi világának szereplőjeként is megnyilvánul. Az író mint szereplő olyan kérdéseket fogalmaz meg, melyek közül többre alig reflektált eddig a vajdasági és a magyarországi recepció. Az életműsorozat ötödik darabjának megjelenése lehetőséget ad e korábban csak

kevésbé érintett, vagy épp felületesen megválaszolt kérdések felülvizsgálatára. A *Véres patkányvirtás*ban olvasható szövegekben Gion Nándor szerepel, (ki)játsszik és zavarba hoz.

A legelső zavart rögtön a nyitószövegek műfajjelölésével okozza. (Ez a fajta bizonytalanság nem szokatlan a Gion-művek esetében, elég az életműsorozatban *Az angyali vigasságra* gondolni. Erről a 3. kötetben megállapítják, hogy regény – ezért is szerepel az ifjúsági regények között –, ugyanakkor a 4. darabban, az elbeszéléskötetéről beszélve annak a résznek a szerkesztője, Gerold László zárójelben megjegyzi, hogy „műfaji tekintetben itt lehetne a helye az életmű más kötetébe sorolt *Az angyali vigasságnak* [...] is!”) Az ötödik kötet vitatható műfaja az alcím-ben is első helyen jelzett, s az első rész címében is szereplő *napló*. Bár az utószó-ban Gerold az írói naplók iránti feltételezett fokozott olvasói érdeklődésre apellál („az életműkiadás ötödik köteté elsősorban az író közelebbi alkotói, emberi megismerését lenne hivatott szolgálni, segíteni” – 333.), a könyvet a naplójegyzetek nem a szokott módon teszik érdekessé. Ezek az írások inkább idézik Gion novelláinak írásmódját és hangulatát, mint egy személyes naplót. Azt lehet mondani, olyan szépirodalmi alkotások ezek, melyeknek főhőse Gion Nándor. Kérdés ezek után, vajon ezek a jegyzetek mennyire járulnak hozzá, „hogyan emberként jobban megismerjük az író”. (333.) Annyi egyértelműen kiderül belőlük szerzőjükéről, hogy Gion szereplőként kijátssza a vele mint alkotóval foglalkozni igyekvőket.

A naplók szépirodalmi voltát már formájuk is mutatja: dátummal nem, de címmel el vannak látva. Kiadásuk sem lehet etikai kérdés, Gerold is jelzi, hogy ezeket az írásait Gion publikálásra összerendezte, s a szenttamási szerző is azt írja, hogy „folyamatos naplójegyzetet akarok írni, tartani kell magam tehát a szabályos szépprózai építkezéshez.” (34.) Azért is érdekes, hogy a szerkesztői utószó lehangsúlyosabban Gion emberi oldalának megismerését emeli ki mint potenciális olvasói élményt, mert a *Napló részletekben* című fejezet legszemélyesebb darabjai (a közölt naplórészletek egy harmada, köztük pl. az a szöveg, melyben Gion a felesége haláláról is mesél) a *Noran Kiadó* jóvoltából már korábban, a *Mit jelent a tők alsó?* című posztumusz kötetben is olvashatók voltak. A kéziratos hagyatékából a *Véres patkányvirtás*ba válogatott további naplójegyzetekből sokkal inkább Gion önmaga köré írt mitológiája ismerhető meg. Persze, ami ennek a mitológiának az alapjául szolgál, az valós életkörülmény volt, mégis: ezek a Gion regényeiben is alkalmazott írói módszerrel, dúsított realizmussal megírt történeteknek tűnnek. „Ebben kicsit benne van az is, hogy mi történt a valóságban, de [...] jogom van kissé belemagyarázni a hőseim cselekedeteibe, jellemébe valami többet, ami a valóságban nem volt benne, esetleg valami kevesebbet” – ekképpen vall Gion saját írásmódjáról egy a kötetbe is felvett interjúban. (276.)

A mitológia és Gion hős-szerepének felépítése a szerző születésénél kezdődik. Gyenge csecsemőről lévén szó, apja, gyermeke halálát várva, nem jelentette be hivatalosan fia születését, s mikor mégis kénytelen volt ezt megtenni – tekintve, hogy a fiú láthatóan életben maradt –, a késésért járó pénzbüntetést elkerülendő „hamis dátumot diktált be, sőt rosszkedvűen anyám családi nevét is tévesen mondta.” (17.) Hogy a vele történeteknek maga a szerző is különleges jelentőséget tulajdonít, látszik a *Korai halálaim* című jegyzetből, melyben több „halálközeli

élményt” is elmesél. Az egyik esetről, mikor egy tűzészeti lövedék robbanása a föld alá temette, megjegyzi: „enyhe klausztofóbiával kerültem ki a zűrzavarból, később ezt megideologizáltam, azt magyarázgattam, hogy minden kisebbségi író klausztofóbiás egy kicsit, nyilván igazam is van.” (18.) A látszólagos (a szerephez tartozónak érezhető) önkritika sem idegen a beszélőtől: „magyarázataimat már dagályosnak éreztem”. (18.) Ugyanez a jelenet (a lövészárkokban majdnem elpusztuló *unokáé*) az életműsorozat első kötetéből (*Ez a nap a miénk*) is ismerős lehet. A szerző önszerepeltetését a regényt elemző Szilágyi Zsófia is olyan írói megoldásként értékeli, mely során „Gion Nándor személyének szöveggé formált változata” jelenik meg. (*A féllábú ólomkatona*, 2005, 255.) Bár a *Véres patkányirtás...* című kötetnek csak a tizenkilencedik oldalán olvasható a most következő kis jelenet, már az addigiak elolvasása után is nehéz elkerülni, hogy ne a mitológiai Nárccisz történetére asszociáljon az olvasó: „megbámultam tükörképemet a sima vízben, annyira elbáméskodtam, hogy fejfel beleestem a vizeshordóba”. (19.) Gion mint-ha figyelmeztetésként, naplójának irodalmiságát mutató idézni az énközpontú, az első művészként is értelmezett hős történetét.

A *Véres patkányirtás...* remek szerkesztői döntése, hogy Gionnal készített interjúkat is közöl, melyekben kicsit más árnyalatokkal köszönnek vissza a kötet elején megismert történetek. Gerold figyelmeztet, hogy körültekintően olvasva az összeállítást, „olykor egymásnak ellentmondó részletekre bukkanunk.” (337.) S elő is fordul, hogy Gion lebukik egy-egy történetének ismétlése során. Egy példa: gyerekkori szemgyulladásáról naplójában azt írja, „huzattól vagy valami gyulladástól bevörösödött a szemem” (27.), ám 1981-ben, Görömbei Andrásnak már azt nyilatkozza, ismét némi önmitologizációs mellékszöveggel, hogy a sok olvasástól gyulladt be a szeme. (208.) Magyarázatot, persze, találni: Gion szintén egy naplórészletben vallja be, hogy „folyton az volt az érzésem, hogy unalmassá válok mondataim ismétlésével, ezért mindenütt megpróbáltam másként fogalmazni”. (73.) (A történetek variánsai között pedig könnyű elveszni, a *Noran Kiadónál* 2009-ben megjelenő monográfiájának 34. oldalán Elek Tibor is az olvasás okozta szemgyulladást említi.) Gion Nándor vitathatatlanul *szerepel* saját naplófeljegyzéseiben, s életbeli játékait, szerepeit meg is nevezi. „Teljesen egyedül fogok maradni a tanyán, azt fogom képzelni magamról legalább tíz napig, hogy földesúr vagyok, aki időközben írással is foglalkozik.” (66.) Más helyen: „megpróbálok egy-két napra elhíttetni magammal, hogy ismét gyermek vagyok.” (122.)

A *Véres patkányirtás...* tartalmaz azonban egy sokkal komolyabb tétellel bíró naplót is: a műfajmegjelölés most is csak az eddig használt gioni értelemben érvényes. A kötet címadó, mondhatnám, legfontosabb írása, leginkább egyes szám első személyben megfogalmazott esszéisztikus útijegyzetnek nevezhető. A szöveg első, *Új Symposium*-beli megjelenése kisebb vihart kavart – erről is több interjúban lehet olvasni –, politikailag kikezdhető írás volt. Egyrészt a kisebbségi és anyaországi kapcsolat bemutatása miatt, másrészt pedig azért, mert ebben a „pesti naplójában” Gion, úgy tűnik, a zsidókérdést feszegeti, jelezve egyúttal, hogy *akkori* tapasztalatai szerint az *akkori* Magyarországon nem volt ritka a faji megkülönböztetés. A *Véres patkányirtás...* mai, jegyzetek nélküli újraközlését olvasva nehezen rekonstruálható, pontosan mi is okozta az első megjelenés utáni botrányt. A szerző reakció-

ja és önvádja szintén érthetetlennek tűnik; a műhöz szorosan kapcsolódó *Ara-nyosról, illetve kettős szerelmeimről* című írásában azt írja: „számos ostobaságot írtam bele, ma már nyomtatásban főképpen a szerelmi ügyeimet hagynám benne.” (47.) Másutt azért láthatóan érzi saját írásának erejét: „több helyen is felületesen, tájékozatlanul, hogy azt ne mondjam, felelőtlenül fogalmaztam. Igaz, volt néhány telitalálat is.” (257.) Mindenképpen érdemes volt az „obligát önkritika” (47.) ellenére teljes egészében közölni a szöveget, hiszen az 1971-es első megjelenés körülményeinek és recepciójának ismerete (ismertetése) nélkül határozottan más tűnhet fontosnak a műben most olvasva. Mára például a szöveg „kulcsregényként” való olvashatósága (számomra legalábbis) csak kevésbé érdekes lehetőségnek tűnik. A *Véres patkányirtás idomított görényekkel* elé a szöveg egyik szereplője, a „Testőr” érezhetően ehhez a kiadáshoz írt előszavát illesztették, melyben teljes joggal feltételezi, hogy azt, „akkor mi miért hangzott el, az ő [Gion] állásfoglalása hiányában valószínűleg sokan és sokféleképpen magyaráznánk.” (117.) Az új kiadás épp azért fontos, hogy ezek a magyarázatok ne csak feltételes módon szülessenek meg, hanem a szöveg (a betiltás miatt így is meglehetősen felszínes) recepcióját ténylegesen is újragondolják, az első megjelenés körülményeitől akár el is tekintve, hiszen azok, sajnálatos módon, aligha lesznek feltárva. Legalábbis ezt sejteti, hogy az előszót író szemtanú még most is Testőrként ír a műről. Nem az lenne érdekes, ki például a Testőr, hanem talán az, amit Gionról és a szövegeiről ezek a még élő emlékezők mondani tudnának.

Meglátásom szerint a *Véres patkányirtás...* az egyik legélesebb Gion-mű. A leginkább Szenttamás és a szerző saját élete eseményei és szereplői köré írt életművében nem nagyon van olyan alkotás, ahol azokkal a definíciókkal foglalkozna, amelyekkel őt írja körül egy másik közeg. Sokkal inkább ez a szándék olvasható ki a szövegből, mint a zsidókérdés feszegetése. Sőt, mintha a faji megkülönböztetés említésével is a vajdasági (határon túli) személyekhez való akkori magyarországi közeledést példázná. Egészen hasonló általánosításokat említ ugyanis Gion, mint amilyenekkel a naplójegyzetében szereplő zsidókhoz és hozzájuk) mint határon túli magyar(ok)hoz közelítettek. Mindkét közösség „jelzős” magyar: „Te zsidó vagy, vagy pedig magyar?» «Magyar zsidó vagyok», mondta Solymosi. «Nem válasszoltál a kérdésemre», akadékoskodott Szócs Andris.» (162). A határontúliakkal ugyanez a szituáció a következőképpen jelenik meg: „a Hülye Magyarországi az, aki, miután megtudja, hogy jugoszláviai, romániai vagy csehszlovákiai vagy, nem győz csodálkozni, hogy idegen létedre milyen jól beszélsz magyarul. Hiába magyarázod neki, hogy ez az anyanyelved...” (156.) A *Véres patkányirtás...* egészen végigvonul az elbeszélő azon szándéka, hogy a megkülönböztetések „indítékát” kiderítse. A zsidókérdésről zsidókkal próbál beszélgetni, ahelyett, hogy a róluk hangoztatott szövegeket hallgatná meg újra és újra. S (annak ellenére, hogy a *Véres patkányirtás...* a legkevésbé sem próbál didaktikus lenni, sőt) ez az egyik legfontosabb, amire művével Gion felhívta a figyelmet, ha erre érzékeny lett volna a korabeli recepció: a másikat kirekesztő beszéd helyett az egymásról egymással való párbeszédre helyezné a hangsúlyt. Így kiküszöbölve az általánosításokat, s erősítve a *megismerést*. „[S]zerintem erről komolyan kellene beszélgetni, sőt szerintem az volna jó, ha erről komolyan beszélgetnének egymás között a zsidók

és nem zsidók. Inkább, mint egymás között szépen elmellőzni, aztán pedig külön-külön fűjni az ijesztően egyoldalú szöveget.” (154.) Ezt a érvelést, talán nem tévedés a magyarországi és határon túli magyarok közti kapcsolatra is érvényesnek tekinteni – a *Véres patkányvirtás...* a köztük lévő viszonyról is szól, meglehetősen éles hangon.

Gion (elbeszélője) szokatlanul indulatosan beszél (a „Hülye magyarországiakat” bemutató részhez hasonló módon) az akkori magyarországiak általánosításairól és sztereotípiáiról: azokról, amelyek rá vonatkoznak, és azokról is, amelyek a magyarországiak öndefiníciós kísérleteit jelenítik meg. Az olyanok mellett, mint a „folytonos hivatkozás a kis országra” (180.), vagy, hogy Gion Magyarországon egy őt vendégül látó országban lenne, s esetlegesen visszaélne a vendégszeretettel (134.), a két közeg közti akkori *kulturális* különbségekről is szó esik. Ebben az esetben Vajdaság tűnik erősebbnek. A másféle kulturális lehetőségek miatt „a vajdasági magyarok kissé felülről (ahogyan szegény rokonokat szokás) kezelik a magyarországiakat.” (185.) Leginkább a modern irodalmi irányzatokban lát(tat) különbséget: a vajdasági avantgárd mintha a délszláv kulturális nyitottságnak köszönhetően autentikusabb lenne. A magyarországiakról ekképp ír: „ahogy a pesti Móricka elképzeli az avantgardizmust.” (171.)

Az efféle vélemények azok, amelyek egy új Gion portré megszületését segíthetik. A „pesti naplóban” olvasható, kölcsönös és elfogulatlan megismerésre irányuló párbeszédmodell különös jelentőséget kap az életműsorozat ötödik darabjának végén közölt interjúkkal kapcsolatban. Gion egyik kérdezője, Tripolszky László jegyzi meg, hogy „a helyszín, a környezet, az éppen zajló események jellege minden interjúra rányomja bélyegét.” (228.) Ez alapján azzal is számolni kell, hogy Gion (részben) olyannak tűnik egy rögzített beszélgetés során, amilyennek a kérdések alapján lehetősége van feltüntetni magát. Emellett a Vajdaságban készített interjúk több esetben is alakíthatják az ottani értelmezők által kialakított Gion-képet, épp ezért igen fontos erénye a kötetnek ezeknek a közlése (egy esetben fordítása). Rögtön az első interjú első kérdése és Gion arra adott válasza árnyalja Szerbhorváth Györgynek a *Vajdasági lakoma* című írásában adott értelmezését, mely az interjú megismerése után inkább tűnik szubjektív interpretációnak, mint tárgyilagos leírásnak. Az interjú kérdése és Gion válaszána Szerbhorváthnál is idézett első mondata így hangzik: „Írásaiddal a *Symposion*-mellékletben jelentkeztél először. Azóta is ez a folyóirat a fő publikációs helyed. Közösséget vállalsz-e az ún. *Symposion*-mozgalommal? – Természetesen, hiszen a folyóirat mindmáig megmaradt »fő publikációs helyemnek«.” (191.) Szerbhorváth (az *Új Symposion* nemzedékiségéről beszélve) így foglalja ezt össze: „[a]kadt olyan, mint Gion Nándor, aki fő publikációs helyének nevezte a lapot, de csak útitársként határozta meg magát, prózáíróként meg egyenesen kívülállónak.” (*Vajdasági lakoma*, 2005, 270.) Gion interjúbeli mondatai azonban nem a folyóirattól való szigorú írói elhatárolódásról beszélnek (amit sugall Szerbhorváth), hanem egyéni megoldásokról, amelyek jó esetben minden írónak sajátjai. „Mint prózáíró kívülállónak érzem magam. Persze ez csak amolyan gyanús és olcsó paradoxon [...]. Azt hiszem, minden író és költő a művében többé-kevésbé »kívülálló«. [...] A kívülállóság foka már az egyéntől függ.” (191.) Szerbhorváth értelmezéséhez hasonlóan furcsa, befogadót irányító

megjegyzés Gerold Lászlóé, aki a kötet bizonyos naplórészleteivel kapcsolatban úgy érzi, azok „nincsenek mindig összhangban a történetekkel, illetve a szerző önmagáról, elsősorban közszerepléséről adott utólag kialakított képével.” (335.) Gerold az utószóban Gion az *Új Symposion* utolsó nemzedékének és szerkesztőségének feloszlata során felmerülő felelősségét firtatja (Szerbhorváth is ezt teszi, Gerolddal egy véleményen, miszerint Gion igenis részt vett a felszámolásban), valamint az Újvidéki Rádió élén hozott döntéseit bírálja. Ugyanakkor nem szabad elfelejteni, hogy az olvasó számára Gerold szava is annyit ér, mint Gion Nándoré – két különböző véleményről van szó, s nem helyesbítésről, Gion leleplezéséről. A Gion Nándorral kapcsolatos igazságok, Gion szerepeinek megítélése többoldalú vizsgálatot kíván.

A *Véres patkányirtás idomított görényekkel* arra figyelmeztet, hogy a szövegeket fenntartásokkal ajánlott kezelni, értelmezettnek és megoldottnak hitt képleteket újra kell gondolni, a kijelentések kérdésekké kell, hogy váljanak. Tekintettel az életműsorozatra és a 2009-ben megjelent két monográfiára, azt lehetne hinni, Giontól minden olvasható, róla minden tudható. De épp a sorozat utolsó kötete nyitja meg újra a Gion Nándor műveivel, a szerzővel, szerepeivel kapcsolatos kérdések sorát. S egy olyan kiadványsorozat zárásaként, mint amelyet a *Noran* és a *Noran Libro* véghezvitt (az életműsorozattal és Elek Tibor könyvével), éppen ez az eredmény az, amiért ezt a sorozatot érdemes volt elkezdni, s ezzel az izgalmas kötetel zární. (*Noran Libro*)

SZARVAS MELINDA

A feltámadás nehézségei

DARVASI LÁSZLÓ: VÁNDORLÓ SÍROK

„Nem megy a novella. Vagy nem is tudom, nem akarom, hogy menjen, van bennem valami nyűgös fáradtság, és bizonytalanság, hogy minek” – nyilatkozta Darvasi László, szűk tíz éve, a *Literának* adott interjújában. S bár a Darvasi-életmű az eltelt időszakban természetes módon gazdagodott, a 2006-os *A titokzatos világválogatott* után hat kerek esztendő kellett várni a legújabb Darvasi-novelláskötetre, a *Vándorló sírokra*. Tényleg valamifajta csömör, vagy egy tudatosabb alkotómunka áll a hosszabb érlelődési időszak mögött? Az öt nagyobb ciklusra osztott kötet mindenestre jelzeten visszalép a novellisztika korábbi szakaszainak egy-egy írásmódjához. A *Kína visszatér* című ciklusban *A lojangi kutyavadászok* (2002) írói világa lényegül át, a *Jézus-manökenek* novellái misztikummal átszőtt, történelmi időkoordinátákat egyszerre kijelölő és felfüggesztő világokba visznek vissza, s ismerősnek tűnhet *A szomszéd halála* elbeszéléseinek szürrealizmusa is. Önismétlés, a már bejáratott írásmódok automatizmusa érvényesül, vagy egy gondosan megszerkesztett, az életmű darabjaival párbeszédbe lépő kötetet tartunk a kezünkben? Ez a kérdés valószínűleg a recepció egyik kézenfekvő, bár talán nem a legizgalmasabb dilemmája lesz.